

Jürgen Habermas

Európa, Magyarország és egy nemzetek feletti demokrácia projektje

Örülök, hogy még egyszer Budapestre jöhetek, 1989 óta immár harmadszor. Elsősorban annak örülök, hogy viszontláthatok régi barátokat. Ugyanakkor szeretném jobban megérteni a jó ismerőseinknek vélt szomszédok utóbbi időben áttekinthetetlené vált helyzetét is. Ezúttal ugyanis az örömben, hogy viszontláthatom ezt a szép, az európai emlékezetben oly mélyen lehorgonyozott Duna menti metropoliszt, más érzés is vegyül – annak érzése, hogy nagyobb lett a távolság. Úgy tűnik, Magyarország távolabb került Európától, pedig a magyarok voltak azok, akik 1989-ben elsőként bontották meg a vasfüggönyt. A magyar királyoknak a 11. században történt fellépése óta Magyarország a jelentős történelmi szereplők egyikeként ugyanolyan mélyen összefonódott a közös európai sorsokkal, mint a földrész más politikai hatalmai. Német szemszögből feltűnőek a meglepően párhuzamosan futó sorok: a 19. században a nemzeti-liberális mozgalom, amely az 1848-as forradalomhoz, majd a restaurációhoz vezetett; az Ausztriával való kiegyezés után a nemzetállam létrejötte és a Német Birodalom oldalán megvívott első világháború, valamint a vereség a versailles-i és a trianoni szerződésekkel; végül a két háború közötti autoritárius rendszer, fasizmus, zsidóüldözés és Európa kettéosztása.

1956-ban a magyarok voltak azok, akik a reformkommunista Nagy Imre vezetésével a legerősebb ellenállást fejtették ki a szovjet elnyomással szemben, és később a szovjet uralmi övezetben egy viszonylag „liberális” rezsimet, ha úgy tetszik, harcoltak ki maguknak. Ezért az 1989-es korszakforduló után a többi posztkommunista országtól eltérően a baloldal nem diszkreditálódott teljesen. Persze a rendszerváltás után Magyarország is osztozott ezeknek az országoknak a gazdasági sorsában. Ezeknek a tapasztalatoknak, nem siránkozó szavakban,

Első megjelenés. Eredeti cím: *Europa, Ungarn und das Projekt einer transnationalen Demokratie*. Copyright 2014 © Jürgen Habermas. A fordítást az eredetivel egybevetette és lektorálta: Weiss János. Jürgen Habermas a Goethe Intézet és az Európai Bizottság Magyarországi Képviseletének meghívására járt Budapesten az „Európai gondolkodók” című sorozat keretében. Előadásának több ezer hallgatója volt 2014. május 29-én az ELTE Jogi Karán. Az itt közölt tanulmány az előadás írásos változata.

Háy János adott megindító irodalmi kifejezést. Az átmeneti időszak alatt, miután kinyílt a „mesés Nyugat” sokáig zárt kapuja, a következő nyomasztó tapasztalatokkal kellett szembenézni: új szociális egyenlőtlenségek létrejötte, egész társadalmi rétegek gyökértelessé válása és elszegényedése, egész termelési ágak és vidékek elsorvadása. A visszanyert szabadság ellenfényében még fájdalmasabb volt a reakció erre a nyomorúságra: „A mesés Napnyugat kapui kitárultak... [De] nem a modern és korszerű gondolkodás lépte át a határokat, hanem a nyugati piac szemfényvesztő színei, a reklámok, a kereskedelmi csatornák harsánysága, ami úgy hat ebben a lepusztultságban, mint az egykori reklámszatyrok, amiket olyan büszkén hordtunk” (Háy 2012).

Ez a szemléletes leírás persze nem ad választ arra a kérdésre, hogy a politikai elitek Közép-Európában megszokott jövés-menése után, az újrakezdés és a korrupció váltakozása után, a Margaret Thatcher és a nosztalgia közötti ingamozgás után miért csak itt nyilvánították egy teljesen szokásos demokratikus választás eredményét „fülkeforradalommal”. Mint Önök bizonyára tudják, a kormányváltást rezsimváltással elmélyíteni és állandósítani hivatott energikus intézkedések Európa többi részén aggodalmat keltettek. Hamis udvariasság volna, ha nem szólnék ezekről a félelmekről. Egy közismert német, ma Princetonban tanító politikatudós, aki hosszú ideig élt ebben az országban, s egyébként feleséget is itt talált magának, arra figyelmeztet, hogy „a demokratizálási folyamatok a viszonylag új EU-államokban talán még vissza is fordulhatnak. Gondoljunk csak Romániára, ahol 2012 nyarán a parlamentnek kis híján sikerült egy »hideg puccsot« végrehajtania, és gondoljunk Magyarországra, ahol a nemzeti-populista miniszterelnök, Orbán Viktor kormánya 2010 óta egyre inkább kiüresíti a jogállamot, és – vélik bel- és külföldi kritikusan – arra törekszik, hogy egy »illiberális« vagy irányított demokráciát hozzon létre” (Müller 2012: 9).

Hölgyeim és uraim, nincs meg hozzá a kompetenciám, hogy megítéljem ezt a fejleményt. Csak elgondolkodtam a vegyes érzelmeimen. És még ezt a megjegyzést is mellőztem volna, ha kollégaként és barátként nem érintett volna személyesen is, hogy egy jelentős magyar filozófusnő egy nehéz politikai életsors után – a fiatal lány halálós fenyegetettségé 1944-ben Budapesten, az ellenzéki lét ebben az országban, a terhes emigráció Ausztráliában és az Egyesült Államokban, majd a szabad országba való boldog visszatérés és megkönnyebbülés után, hogy egy ilyen, a 20. század politikai története által meggyötört személyt – még életének kilencedik évtizedében is újra meghurcolnak a nyilvánosságban és az igazságszolgáltatás előtt. Ezt nem tudtam volna elképzelni Magyarországról.

De a mai témám Európa. Magyarország Európától való eltávolodásához minden bizonynyal az a megfigyelés is hozzájárult, hogy az európai népek híján vannak az egymással való szolidaritásnak és gazdasági válság idején. A bank- és államadósság-válság kezelése úgyszólván obszcén módon ellentétes válságsorsú „adományozó és elfogadó országokra” szakította ketté az eurózónát. Az a rossz érzéseket keltő kép, amelyet ma az európai politika nyújt, csak erősíthette a magyarok ellenérzését Európával szemben. Ha két oldal valamilyen ördögi kör foglyává válik, kölcsönösen helytelen magatartásra sarkallják egymást. Ezért a lényegyet illetően egy olyan problémáról szeretnék beszélni, amely magát az Európai Uniót érinti. Az előtt a probléma előtt állunk, hogy miképpen lehet az Európai Uniót és legfőképpen az eurózóna országainak együttműködését tovább mélyíteni úgy, hogy közben nem ingatjuk meg a nemzetállamokat mint a jog és a szabadság garanciáit. Mindazonáltal ebből kiindulva fény vetül olyan konfliktusokra is, amelyekkel magának Magyarországnak kell megküzdenie.

(1) Engedjék meg, hogy először is megvilágítsak egy dilemmát, amely egyébként a legutóbbi európai parlamenti választások eredményében is tükröződik. Ebben egy csökkenő, de továbbra is Európa-párti választói többségnek az a belátása fejeződik ki, hogy ragaszkodnunk kell az európai projekthez, bár nem érzünk hajlamot és késztetést arra, hogy az Unió esedékes elmélyítésébe belefogjunk. Az Unió a második világháború után abból az elhatározásból jött létre, hogy egyszer s mindenkorra véget vessünk azoknak a véres konfliktusoknak, amelyekben földrészünk évszázadokon át őrlődött. Erre a magától értetődővé lett, szinte elfelejtett elhatározásra emlékeztettek minket újra a váratlan ukrajnai események. A globalizációs folyamatok kezdete óta azonban egy teljesen más probléma került előtérbe.

Ez a probléma abból jött létre, hogy ellentmondás van a rendszerszerűen összenövő világtársadalom és az államvilág továbbra is változatlanul fennálló töredezettsége között. A polgárai akaratával és tudatával integrált államok továbbra is az egyetlen olyan közösségek, amelyek a demokratikus akaratképzés alapján eredményesen tudnak cselekedni, és képesek a nemzeti társadalmukra célzott hatást gyakorolni. Ezek az államok most egyre mélyebben bonyolódnak bele azokba a funkcionális összefüggésekbe, amelyek nem veszik tekintetbe a nemzeti határokat. Elsősorban a globalizált piacok és a digitális kapcsolatok hozzák létre – bizonyos értelemben a kollektív szereplők háta mögött – a hálószerű összefonódásokat. E szabadon burjánzó, rendszerszerű integráció politikailag nemkívánatos mellékhatásait látva fokozódó mértékben merül fel egy olyan irányítási szükséglet, amelynek a nemzetállamok egyre kevésbé tudnak eleget tenni. A politikusok és a polgárok érzik a politikai cselekvőképesség csökkenését, és lélektanilag érthető, de mégis paradox védekező reakcióként annál hevesebben kapaszkodnak a nemzetállamba és annak rég porózussá vált határaihoz.

Valójában a hiányzó nemzeti cselekvési játéktérrel csak nemzetek feletti szinten lehet ki-egyenlíteni. Az *államközi* kooperáció formájában is ez történik. A befolyásos nemzetközi szervezetek gyorsan növekvő számával időközben kialakult a kormányzásnak egy nemzetállamon túlmutató formája. Ez az úgynevezett *governance*. Csakhogy ezek a nemzetköziszereződés-rezsimek nagymértékben kivonják magukat a demokratikus ellenőrzés alól.¹ Alternatívát csak a nemzetek feletti közösségek létrehozása jelenthet. Ezért helyénvaló az az út, amelyre az Európai Unióval ráléptünk, már csak amiatt is, hogy demokratikus módon helyt tudjunk állni az eddig csak rendszerszerűen hálózatba szövődő világtársadalom normatív tekintetben érzéketlen kényszereivel szemben.

Aki nem akarja, hogy a demokratikus homlokzat mögött a fellahok modern világa épüljön ki, annak egy olyan világ-gazdaságpolitikai agendára kell irányítania a tekintetét, amelytől ma minden másnál jobban függ egy demokratikus polgártársadalom közösségi létfeltételeire való politikai befolyás lehetősége. Egyáltalán nem kell marxista háttérfeltételeket elfogadnunk ahhoz, hogy az egyik döntő okot a pénzügyi kapitalizmus féltelenségében ismerjük fel (Streeck 2013), és ebből azt a következtetést vonjuk le, hogy a világméretű bankszektor sikeres újraszabályozását előbb egy olyan gazdasági térségben kell elérnünk, amely legalább olyan súlyú és erősségű, mint az euró-zóna.² Még inkább közös európai megoldást követel

1 Ezt a hiányosságot tárgyalja a nemzetközi hálózat jogi ágára való tekintettel Bogdandy és Venzke (2013).

2 Mint előre látható volt, azok a meglepő határozatok, amelyeket az első londoni G-20 találkozó 2008 novemberében az éppen kitört pénzügyi válság hatása alatt hozott, eredménytelenek maradtak, mert az államok közötti nemzetközi egyezmények az eltérő érdekekről való szavazás további intézményesítése nélkül nem elegendőek. Az államok érdekeit egymás ellen kijátszó piacok parancsuralma ellen a politika csak érdekáttalánosító intézmények beiktatásával, azaz nemzetek feletti cselekvéskapacitások felépítésével tud hatékonyan védekezni.

azoknak az európai bankoknak a felszámolása, amelyek a felfújtt, a reálgazdaságtól elszakadt virtuális tőkét már nem tudják nyereségesen befektetni (Deutschmann 2013). Nemrég az önkönkéntes Soros György is újból meggyőző szavakkal bírálta a politikai unió nélkül létrehozott valutaközösség konstrukciós hibáját (Soros 2014).

Ebből a nézőpontból a polgárok természetesen inkább azokat a komplex veszélyeket látják, melyek elhárításához egy erős Európa hozzájárulhat. Az európai egyesülés folytatását ezért ma a szélesebb nyilvánosságban inkább defenzív, mint offenzív módon lehet megindokolni; mindenesetre nem lehet indokolni olyan intuitív módon belátható, emancipatorikus célkitűzésekkel, amelyek egykor az európai alkotmányos mozgalmakat inspirálták – mint ahogy ma inspirálják a forrongó arab, kelet-európai vagy ázsiai országokban zajló lázadásokat. Az európai népeknek jó okuk van ugyan arra, hogy Politikai Uniót akarjanak, de távol áll tőlük annak a következménynek az elfogadása, hogy akkor ki kell bővíteni nemzetállamuk megszokott épületét, és egy ráépített emeleten más nemzetekkel kell osztozni. És eközben nemcsak a megszokotthoz való félnék ragaszkodás lélektanilag érthető motívumból indulnak ki, hanem ennek inkább az az oka, hogy az utóbbi fél évtized válságpolitikája – melynek hibáit most itt nem taglalom³ – jogos félelmet ébresztett egy nemzetek felett álló paternalizmustól.

Itt nemcsak Görögországra gondolok, ahol az Európai Tanács oly módon szabott meg előírásokat egy nemzeti kormány számára, hogy közben kiskorúként kezelte egy demokratikus közösség polgárait. Ezen kívül annak a politikának, amely a problémákat a már csak látszatszerűen tagállamok meggyengült vállára terhelte, volt egy ironikus fonákja is. Ugyanis valójában a válság alatt növekedett az európai végrehajtó szervek hatalma. Német vezetés alatt a válságmenedzselés különleges hatalommal kényszerült felruházni az eurócsoportban összegyűlt nemzeti kormányokat. Ezek aztán a Tanáccsal, a Bizottsággal és az Európai Központi Bankkal szövetségben a nemzeti parlamentek *kárára* kibővítették a maguk cselekvési játéktérét, s ezzel jelentősen növelték a már meglévő legitimációs deficitüket (Eppler és Scheller 2014). Az utóbbi évek összes súlyos következményekkel járó reformintézkedésénél – gondoljunk a fiskális paktumra, az Európai Stabilitási Mechanizmusra (ESM) és az úgynevezett Six Packre – az Európai Parlament – még ott is, ahol részese volt a törvényhozási folyamatnak – kimaradt az EU-szervek kompetenciájának növekedéséből.

Ebben a bonyolult helyzetben egy száraz alkotmányjogi kérdés is közvetlen politikai aktualitást kap: még ha alapos okaink vannak is az európai integráció folytatására, hajlandóak vagyunk-e megfizetni egy nemzetek feletti paternalizmus árát? Vagy van-e realisztikus lehetőség a demokrácia nemzetek feletti tételére egy olyan közösség formájában, amely egyszerre föderális és nemzetek feletti? Az európai polgárok kívánsága szerint ez a nemzetek feletti képződmény nem rendelkezhet sem erőszak-monopóliummal, sem a végső döntések kompetenciájával; ehelyett meg kell elégednie az európai jog alkalmazásának elsőbbségével, és a törvények, irányelvek és rendeletek gyakorlatba való átültetését a tagállamok végrehajtó szerveire kell hagynia. A válság által megviselt polgárt az a kérdés foglalkoztatja, hogy egy ilyen Politikai Unió egyáltalán eleget tesz-e a demokratikus legitimáció követelményeinek, ahogy azokat a maga nemzetállamából ismeri.

3 Mint ismeretes, az Európai Tanács befektetőbarát politikát folytatott, amely a válságállamok számára a közgazdaság és a munkaerőpiac szükséges reformjai mellett egyedül olyan takarékosági politikát rendelt el, amely kizárólag a béreket, a szociális juttatásokat, a közhivatalokat és az állami infrastruktúra-szolgáltatásokat terheli (vö. Habermas 2014).

Nem akarom túl könnyűvé tenni a magam számára a pozitív választ, hanem komolyan veszem a kétségeket, és az Egyesült Államok létrejöttének példáján be szeretném mutatni, hogy a mi helyzetünkben egy európai szövetségi állam, tehát az ismert nemzeti szövetségi köztársaságok megnagyobbított kiadása miért nem lehet a helyes válasz.

(2) A francia forradalom a nemzetgyűlés önfelhatalmazásával az egységes nemzetállam formájában példaadó módon megvalósította a demokráciaelvet. A demokratikus önrendelkezés egyetlen mondatban azt jelenti, hogy a kötelező törvények címzettjei egyedül azoknak a törvényeknek vannak alávetve, amelyeket egy demokratikus eljárás során önmaguk számára alkottak. Abban az alakban, amelyet az Egyesült Államok 1789 óta fölvelt, ugyanez a demokráciaelv más módon, az államok föderációján belül valósult meg. Itt a brit birodalomtól elszakadt egyes államok *konföderációjából* egy *demokratikus államföderáció* jött létre, amely a 19. század folyamán – akárcsak Svájc az 1848-as alkotmányjogi forradalom után – nemzeti szövetségi állammá fejlődött.

A kora modern államszövetségekben az államközi jogviszonyok integrációja a tagállamok nemzeti jogrendszerei között csak felszínes. A „Federalist-Papers” vitáiban ezzel szemben nyomon követhetjük, mi volt a fő kérdés a *konföderációtól* a *demokratikus szövetségi állam* felé haladó fejlődés során – tudniillik az, hogy hogyan őrizhető meg a már *demokratikusan felépülő* tagállamok szövetségének demokratikus jellege.⁴ A demokratikus államok szövetsége nemcsak – mint a korai konföderációkban – a szuverén kormányoknak a közös szervekhez való viszonyát érinti; a népeknek maguknak kell összekötniük a „szuverenitásukat”. Az államok integrációja az Egyesült Államok alapításakor már átlépte a részt vevő „népek” integrációjának küszöbét. Ezért az államok egyenlőségének nemzetközi jogi alapelvét itt első ízben egy másik célnak, mégpedig a *demokratikus tagállamok egyenlővé tételének* szolgálatába állították. Ez biztosítja a nemzetközi jogban az államok vagy a kormányok egyenlő státuszát; egy szövetségi államon belül pedig az államok egyenlőségének alapelve védelmezi – a *tagállamoknak* egy második kamarában való egyenlő képviseletével – a már egyesült *népek* demokratikus önrendelkezését.

Láthatjuk az amerikai példán, hogy a demokratikus szövetségi államban két olyan feltétel teljesül, amelyet egy nemzetállamokból képzett *nemzetek feletti* közösség, mint az EU, nem teljesíthet. A szövetségi államban a föderális szint először is a végső döntések kompetenciájára tart igényt, például az alkotmánymódosítás kérdéseiben, és ebben az értelemben a föderális szint elsőbbséget élvez a tagállamok politikai szintjével szemben. Másodszor pedig ebben fejeződik ki a „nép” identitása, azé a népe, amelytől „minden államhatalom ered”; egy demokratikus szövetségi államot a nemzeti polgárok összessége alapít és tart fenn. Mármost az Egyesült Államok alapításában részt vevő államnéppek bevándorlókból álltak, akik épp lerázták magukról közös anyaországuk gyarmati uralmát; de Európában az európai projektben mérvadóan részt vevő népek évszázadok óta „rég” nemzetállamokban élnek. Nem tudnak egységes nemzetet alkotni, és nem akarják a tagállamokat egyszerűen alárendelni az uniós szerveknek.

Ezen a helyen el kell kerülnünk egy téves következtetést, mely szerint a hiányzó „európai démosz” tenné lehetetlenné egy államok feletti és ugyanakkor demokratikus közösség kialakítását. Ezzel félresiklana a gondolatmenet. A közös demokratikus akaratképzésben való

⁴ Az európai joggal kapcsolatos vitákban a Federalist Papers gyakran számít hivatkozási pontnak (vö. Schönberger 2004, 2009; Schütze 2009).

részvételhez ugyanis nem szükséges a honfitársak homogenitása, a származás, a hagyomány, a nyelv és még kevésbé a vallás homogenitása. Három teljesen másfajta feltételre van szükség:

- közös politikai nyilvánosságra,
- közös politikai-kulturális háttérre, és
- bizonyos mértékű kölcsönös bizalomra, amely késznek mutatkozik arra, hogy a politikai akaratképzésben a mindenkori másik fél perspektíváját se hagyja figyelmen kívül.

Úgy vélem, Európában a három feltétel közül kettőt könnyen teljesíteni lehet.

A borvörös útleveleink révén immár hivatalossá lett nyelv feletti állampolgárság, amely különböző nyelvközösségeket egyesít, újdonságot jelent ebben a sokféleségben; ahhoz, hogy étellel töltsük meg, szükségünk van ugyan egy európai, de nem egy új nyilvánosságra. Elegendő hozzá a *fennálló* nemzeti nyilvánosságok összessége; csak elég nyitottnak kell lenniük egymás iránt. Ehhez a *fennálló* politikai vezérmédiumoknak komplex fordítási feladatot kell ellátniuk: kölcsönösen tudósítaniuk kell azokról a vitákról, amelyek a többi országban a minden uniós polgárt érintő témákban folynak (Habermas 2008: 188 skk.). A közös politikai-kulturális háttérrel, vagyis a második feltételt tekintve, elég a liberális és demokratikus alapjogok egyhangú elismerése. Mert ez a nemzeti alkotmányos patriotizmus már előkészíti az utat a fennálló állampolgári szolidaritás nemzeti határokon átnyúló kiterjesztése előtt.

De mi a helyzet a harmadik feltétellel? Ma még tényleg hiányzik a kölcsönös bizalom, amelyet a különböző nemzetek polgárainak egymás iránt kellene táplálniuk, ha a közös föderális ügyekben történő politikai akaratképzés során közös nézőpontot akarnak elfoglalni. A kíméletlen válságmenedzselés az európai valutaközösség tagállamai között még a bizalom maradékát is aláásta. Mindazonáltal e hiány okát nem szabad rossz helyen keresnünk. A nacionalizmus ugyanis összekever két szolidaritási formát, amelyeket egyértelműen el kell választanunk egymástól. Nem szabad összetévesztenünk egymással és egy kalap alá vennünk az informális, kitágított családi kötelekekben és más politika előtti közösségekben *kialakult* és megszokott szolidaritást, valamint a jogilag megkonstruált és *belénk nevelt* állampolgári szolidaritást. Ezzel a különbséggel tisztában kell lennünk, ha helyesen akarjuk érteni a nemzetek feletti paternalizmus iránt táplált bizalmatlanságot és félelmet.

(3) Azokban az európai államokban, amelyek nemzeti egységmozgalmakból nőttek ki, az iskola, a katonaság, a történetírás és a sajtó által támogatott, sőt előállított nemzeti tudat a 19. század folyamán *átalakította* a régebbi dinasztikus és felekezeti kötelekeket, valamint regionális életformákat és lojalításokat. Amint azt ma sok helyütt látjuk, e régi regionális és etnikai határok mentén a válság és elbizonytalanodás idején újra és újra konfliktusok lángolnak fel, amelyek régebbi lojalításokat keltenek életre, és a nemzeti szolidaritás széteséséhez vezethetnek. Gondoljanak csak Katalóniára, Skóciára, Észak-Olaszországra vagy Vallóniára. Ezek a példák azonban ne készítsenek minket túl gyors párhuzamok megvonására azzal a makacszkodó szereppel kapcsolatban, amelyet a nemzetállamok játszanak ma mindenhol az európai egyesülési folyamatban.

Egyetlen nemzet sem jött létre – ha modern értelemben vesszük a szót – a tömegek politikai mozgósítása nélkül. A nemzetek állampolgárokból állnak, és olyan politikai közösségeket alkotnak, amelyek nem természet adta úton jöttek létre, hanem jogi konstrukció eredményei. Az etnikai-nacionalista ideológiákkal ellentétben, *amelyek el akarják tagadni ezt a különbséget*, ma az állampolgárok integrációja számára a politikai szint sokkal nagyobb

hatással van, mint a szociokulturális szint.⁵ Eltérően egy uralkodóval szembeni lojalitástól, amely a *szociális integráció* meglevő formáira épül, a nemzeti tudat egy megrendezett *politikai integráció* eredménye.

Történeti szempontból mára a politikai inklúzió viszonylag magas fokát értük el. Ezt a politikai szintet meg kell különböztetnünk a szociális integráció szintjétől, ha magyarázatot keresünk a nemzetek közötti kölcsönös bizalom hiányára. A Nyugat érett demokráciáiban, ha alaposabban megfigyeljük, az európai egyesülés tekintetében releváns bizalomdeficit nem elsősorban negatív módon, az idegen nemzetekkel szembeni ellenérzéssel és a xenofób elzárkózással magyarázható, hanem pozitív módon, a saját nemzetállamuk *normatív* vívmányaihoz való ragaszkodással. Mindenütt, ahol megerősödött a liberális demokrácia és kialakult egy toleráns politikai kultúra, ott Európában az öntudatos nemzeti polgárok között az a meggyőződés jött létre, hogy államuk demokratikusan és jogállami módon kialakított működésének és intézményeinek köszönhető a szabad és viszonylag igazságos, a szociális állam által félig-meddig garantált életviszonyok törékeny hozadéka. Ezért ezeknek a polgároknak jól megalapozott érdeke, hogy az „ő” nemzetállamuk mint *ezeknek* a vívmányoknak a garantálója megmaradjon, és ne fenyegetse őket egy nemzetek feletti közösség részéről a különféle beavatkozások és túlkapások veszélyei. Bizalmatlanságuk egy szuperállam ellen irányul, nem pedig a szomszéd népek ellen, akiket idegenként utasítanak el.

Ezért nem az „európai nép” hiánya jelenti a legyőzhetetlen akadályt egy közös európai politikai akaratképzés előtt. A démosz hiányának tézise eltereli a figyelmet egy olyan tényezőről, amelyet komolyan kell vennünk: arról a meggyőződésről, hogy a demokratikus jogállam normatív vívmányait – és nem valamiféle elképzelt népi tulajdonságokat – kell megtartanunk. A demokratikus szerkezetű polgár-társadalom önmeghatározása teljesen más, mint az etnikai származás naturalizált jellemzőihez való reaktív ragaszkodás, amelyből a jobboldali populizmus táplálkozik. Ezenkívül egy ilyen demokratikus önmeghatározás nem pusztá empirikus motívum, hanem egy olyan igazoló érv is, amely adott körülmények között egy nemzetek feletti demokrácia kísérlete *mellett* szól. Mert nem úgy van, hogy a nemzetállamilag begubózott demokráciák – úgyszólván a világtársadalom rendszerszerű dinamikájába való belebonnyolódást elkerülve – megőrizhetnék demokratikus lényegüket; legalábbis Európában ez nem lehetséges.

Most már választ adhatunk a kiinduló kérdésünkre. Az európai polgároknak ma jó okuk van arra, hogy egyszerre két konkuráló célt kövessenek: egyfelől azt akarják, hogy a nemzetállamokból létrejött unió egy olyan, nemzetek feletti közösség formáját öltse, amely demokratikusan legitimált módon hatékonyan képes cselekedni, és meg tudja oldani a keletkezőben levő világtársadalom sürgető problémáit is. Másfelől a demokrácia nemzetek felettivé alakításába egy feltétellel akarnak beleegyezni: nemzetállamaiknak a jövőbeni tagállamok szerepében is *garantálniuk kell a jog és a szabadság már elért színvonalát*. Ezen oknál fogva a nemzetek feletti közösségben a magasabb politikai szint nem gyűrheti maga alá az alacsonyabbat. A végső döntések jogosítványának kérdését nem hierarchizálással kell megoldani,

⁵ Érdekes módon ma a migrációkutatás fedezi fel az állampolgári státuszt mint a bevándorlók társadalmi integrációjának döntő dimenzióját. Ez a státusz a kiindulópontja az állami honosításpolitikai kommunikációs stratégiájának. Az egyesült államokbeli indiaiak példáján ezt mutatja be Naujolis (2013).

mint a szövetségi államban. A szövetséget sokkal inkább úgy kell kialakítani, hogy fennmaradjon a heterarchikus viszony a tagállamok és a föderáció között.

(4) A probléma megoldására egy gondolat kísérletre teszek javaslatot: képzeljünk el egy demokratikusan fejlett Európai Uniót úgy, mintha az alkotmányát egy kettős szuverén hívta volna életre.⁶ Így a konstituáló hatalomnak egyfelől az európai polgárok összességéből, másfelől az európai népekből kellett összeadódnia, mégpedig úgy, hogy már az alkotmányozási folyamat során az egyik oldal a megfelelő érdekhelyzetek kiegyenlítése céljából a másik szavába vághatott. Ebben az esetben az európai polgárok és az európai államnépkek közötti heterarchikus viszony már maga strukturálta volna az alapítás eseményét.

Ha e „kettős” vagy „magasabb fokú” szuverén perspektívájából tesszük fel azt a kérdést, hogy az érvényben levő szerződések milyen reformjára van szükség, hogy kiküszöböljük a fennálló demokratikus deficiteket egy jövőendő Politikai Unióból, akkor a válasz kézenfekvő: az Európai Parlament számára meg kellene engedni, hogy törvényjavaslatokat nyújthasson be, és az úgynevezett rendes jogalkotói eljárást, amely mindkét kamara egyetértését követeli meg, minden, az Unióval közös politikai területre ki kellene terjeszteni. Ezután az Európai Tanácsot, tehát a máig félalkotmányos helyzetet élvező állam- és kormányfők találkozóját, be kellene tagolni az Európai Unió Tanácsába. És végül a Bizottságnak át kellene vennie a Tanácsnak és a Parlamentnek egyaránt felelős kormány feladatait. Az Uniónak egy demokratikus mércéknek megfelelő nemzetek feletti közösséggé való átalakításával paritásos alapon figyelembe lehetne venni az államok és a polgárok egyenlőségét is. Egy ilyen reformokon átesett Unió egyértelműen különbözne a szövetségi állam modelljétől. Érdekes módon már az érvényben lévő EU-jogban is van egy sor olyan rendelkezés, amely – ha egy magasabb fokú szuverenitásból indulunk ki – a szövetségi állam modelljétől való demokratikusan legitim eltérésként fogható fel.

Hölgyeim és uraim, azért szembesítettem önöket ezekkel a némileg absztrakt okfejtésekkel, hogy legalább utaljak rá, miképpen háríthatjuk el helyes módon egy nemzetek feletti paternalizmus valóban fennálló veszélyét. Folytathatjuk a jó okokból szükséges európai integrációt úgy, hogy közben a tagállamoknak nem kell feloldódnium egy nemzetek feletti demokráciában. Ez azonban csak akkor sikerülhet, ha a polgárok a nemzetállamukat a francia és az amerikai alkotmányjogi forradalom vívmányainak garantálójaként becsülik meg és veszik védelmükbe – és nem a nemzeti történetírás által a 19. században kitalált mítoszt őrző Grál-lovagként. Európában alig van olyan nemzet, amely ellenállt volna a kísértésnek, hogy a múltba visszatekintvén önmagát ne hősiess szereplőként és ugyanakkor tragikus áldozatként ábrázolja egy dicsőséges kollektív történet középpontjában. A globalizált társadalomban azonban az ilyen szereplők számára már nincs hely.

Fordította *Szjij Ferenc*

⁶ A gyökerénél megosztott népszuverenitás általam felvetett elképzeléséről lásd: Habermas (2011: 62–82).

Hivatkozott irodalom

- Bogdandy, Armin von és Ingo Venzke (2013): *In wessen Namen? Internationale Gerichte in Zeiten des globalen Regierens*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Deutschmann, Christoph (2013): Warum tranken die Pferde nicht? *Frankfurter Allgemeine Zeitung – FAZ* (2013. szeptember 25.). Interneten: <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/forschung-und-lehre/eurokrise-warum-tranken-die-pferde-nicht-12588613.html>.
- Eppler, Annegret és Henrik Scheller (szerk.) (2014): *Zur Konzeptionalisierung Europäischer Desintegration. Zug- und Gegenkräfte im europäischen Integrationsprozess*. Baden-Baden: Nomos.
- Habermas, Jürgen (2008): Politische Öffentlichkeiten jenseits des Nationalstaates? In uó *Ach, Europa. Kleine Politische Schriften XI*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, Jürgen (2011): *Zur Verfassung Europas*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. (Magyarul: *Esszé Európa alkotmányáról*. Budapest: Atlantisz, 2012.)
- Habermas, Jürgen (2014): Für ein starkes Europa – Aber was heißt das? *Blätter für deutsche und internationale Politik* 14(3): 85–94. Interneten: http://www.jfehr.ch/wp-content/uploads/2014/03/Habermas-2014_F%C3%BCr-ein-starkes-Europa-aber-was-heisst-das.pdf.
- Háy János (2012): A mesés Napnyugat. *Élet és Irodalom – ÉS* (2012. december 30.).
- Müller, Jan-Werner (2012): *Wo Europa endet*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Naujolis, Daniel (2013): *Migration, Citizenship, and Development*. Újdelhi: Oxford University Press.
- Schönberger, Christoph (2004): Die Europäische Union als Bund. Zugleich ein Beitrag zur Verabschiedung des Staatenbund-Bundesstaat-Schemas. *Archiv des öffentlichen Rechts* 129(1): 81–120.
- Schönberger, Christoph (2009): Die Europäische Union zwischen Demokratiedefizit und Bundesstaatsverbot. *Der Staat* 48(4): 535–558.
- Schütze, Robert (2009): On Federal Ground. The European Union as an (Inter)National Phenomenon. *Common Marlek Law Review* 46(4): 1069–1105. Interneten: <http://dro.dur.ac.uk/8707/1/8707.pdf?DDC72+DDC71+DDD19+dla0rs>.
- Soros, George (Soros György) (2014): *Wetten auf Europa. Warum Deutschland den Euro retten muss, um sich selbst zu retten*. München: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Streeck, Wolfgang (2013): *Gekaufte Zeit. Die vertagte Krise des demokratischen Kapitalismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.